

Filip Čukljević

VITGENŠTAJNOVA KRITIKA FROJDA

APSTRAKT: Cilj ovog rada je da se prikaže kritika koju Ludwig Vitgenštajn (Ludwig Wittgenstein) upućuje psihoanalitičkoj teoriji Sigmunda Frojda (Sigmund Freud), kao i da se kritički proceni njena uspešnost. Na početku ću izložiti neke od osnovnih argumenata koje Vitgenštajn nudi protiv ove teorije. Najpre ću razmotriti argument koji dovodi u pitanje psihoanalitičku ontologiju a prema kojem postoje bitni propusti u njenoj konceptualizaciji. Zatim ću se pozabaviti kritikom po kojoj je psihoanalitički metod problematičan, pre svega zbog njegove navodne nenaučnosti. Potom ću prikazati treći argument koji napada Frojdovu pretpostavku prema kojoj fenomeni poput snova moraju imati određenu suštinu. Pokazaće se da nijedan od ovih argumenata nije u potpunosti uspešan. Naposletku ću se fokusirati na, po nekima, glavni Vitgenštajnov argument prema kojem Frojd pravi grešku tako što ne razlikuje pojmove uzroka i razloga. Tvrdiću da se psihoanaliza može odbraniti i od ovog prigovora. Kako bih to pokazao, pozvaću se na tumačenje Frojdovog učenja prema kojem se u psihoanalizi koriste takozvana subintencionalna objašnjenja.

KLJUČNE REČI: psihoanaliza, nauka, mitologija, uzroci, razlozi, snovi, objašnjenje

Opšti pregled Vitgenštajnovih stavova o Frojdu

U Vitgenštajnovom opusu ne može se pronaći previše mesta koja su posvećena njegovom viđenju i evaluaciji Frojdove psihoanalitičke teorije. Razmišljanja i opaske na ovu temu mahom su rasuta kroz razna dela ovog austrijskog filozofa. Listu osnovnih dela u kojima se ovaj mislilac nešto opširnije bavi psihoanalizom i njenim osnivačem nudi Donald Levi (Donald Levy). On izdvaja pet relevantnih dela. To su “Vitgenštajnova predavanja iz 1930–33” (Moore 1993) koja je zabeležio Džordž Edvard Mur (George Edward Moore), *Plava knjiga* (Wittgenstein 1997) diktirana 1933–34, “Predavanja o estetici” (Vitgenštajn 2008) iz 1938, “Razgovori o Frojdu” (Vitgenštajn 2008) iz istog perioda iz kojeg je i prvi deo *Filozofskih istraživanja* i naposletku spis *Kultura i vrednost* (Wittgenstein 2002). U ostalim delima može se naći poneki relevantni komentar, ali ne i neko detaljnije razmišljanje na ovu temu (Levy 1996: 9). Čak i na ovim mestima, na kojima Vitgenštajn daje više prostora razmatranju ove tematike, ne postoji uvek sasvim jasan argumentativni tok koji njegova kritika prati (Cf. Bouveresse 1995: 3). Dodatni problem za njegove

komentatore predstavlja i činjenica da se izneseni argumenti često prepliću međusobno pa nije uvek lako, ako je uopšte i sasvim moguće, precizno ih razdvojiti.

Uprkos svemu, kao što su neki autori već pokazali, kod Vitgenštajna se ipak mogu naći neki prilično jasni argumenti protiv Frojdove koncepcije psihoanalize. Pre svega mislim na autore poput prof. Andreja Jandrića (Cf. Vitgenštajn 2008: 97–101), Donalda Levija (Cf. Levy 1996: 9–56) i Žaka Bouveresa (Jacques Bouveresse) (Cf. Bouveresse 1995) na čija razmatranja Vitgenštajnovе kritike Frojda ću se najviše i oslanjati. Premda ne postoji opšte slaganje oko toga koliko argumenata usmerenih protiv psihoanalize tačno ima i kako precizno glasi njihova struktura, verujem da se može uspostaviti prećutni koncenzus povodom toga koji su argumenti osnovni i kakav je njihov glavni oblik. U ovom radu izdvojiću četiri takva argumenta. Za njih sam se opredelio jer smatram da oni na najpotpuniji i najbolji način prikazuju Vitgenštajnovu kritiku učenja svog sunarodnika. O ovome svedoči i činjenica da su se prethodno pomenuti komentatori takođe opredelili za gotovo iste argumente. Do kraja ovog odeljka ćemo u osnovnim crtama skicirati te argumente. Svaki od njih će biti temeljnije analiziran u ostatku rada.

Pre nego što se pozabavimo kratkim prikazom ovih argumenata, pak, moramo naglasiti tri stvari u vezi sa terminom “nesvesno”, s obzirom na to da učenje o nesvesnom jeste osnovni deo Frojdove teorije kao i njene kritike od strane Vitgenštajna. Prvo, Frojd ovaj termin upotrebljava i kao pridev i kao imenicu. Na taj način će se koristiti i u ovom radu, u zavisnosti od konteksta. Kao drugo, Vitgenštajn ovaj termin tretira kao sinonim sa terminom “podsvesno” (Vitgenštajn 2008: 97). Austrijski psihoanalitičar, pak, ne smatra da su ti termini sinonimni. Stoga ću se držati izvornog Frojdovog termina. Na kraju, Frojd razlikuje dva tipa nesvesnog. Jedno je nesvesno u jakom smislu (koje Frojd zove “*dinamičko nesvesno*”), a koje se tiče potisnutog psihičkog sadržaja. Drugo je nesvesno u slabijem smislu (koje Frojd još naziva i “*predsvesno*” ili “*deskriptivno nesvesno*”) i ono se tiče sadržaja koji bez većih problema mogu postati svesni (Cf. Govedarica 2013: 27). Frojd tvrdi da se upravo preko njegove teorije o potiskivanju dobija pojam (dinamičkog) nesvesnog koji je ključan za psihoanalitičko učenje (Freud 1947: 14–5). U ovom radu pod terminom “nesvesno” podrazumevaću pre svega nesvesno u ovom jakom, dinamičkom smislu, osim ako nije naznačeno drugačije.

Dakle, prvi argument dovodi u pitanje postojanje entiteta i procesa koje Frojd uvodi, pre svega postojanje *nesvesnog*. Vitgenštajn uočava problem sa time kako možemo razumeti nesvesne događaje i procese a da se pritom ne poslužimo analogijom sa dešavanjima na svesnom planu. On smatra kako Frojd nije uspeo da izbegne pozivanje na ovu analogiju pa da zato i nije napravio adekvatnu razliku između svesnih i nesvesnih misli. Zbog manjkavosti takve konceptualizacije, Vitgenštajn smatra da Frojd nije otkrio novi domen stvarnosti, već da je samo izumeo jedno novo *sredstvo reprezentacije* već poznatih fenomena. Šta tačno znači reći da psihoanaliza predstavlja samo sredstvo reprezentacije videćemo u daljem toku teksta (Wittgenstein 2001: 40).

Blisko povezan sa ovim argumentom koji odbacuje psihoanalitičku ontologiju jeste naredni, metodološki argument. Prema njemu, psihoanalitička teorija ne sadrži nikakve

empirijske hipoteze pa stoga i nije prava nauka nego je Vitgenštajn naziva *mitologijom*. Reći da je nešto mitologija za Vitgenštajna predstavlja samo drugačiji način da se kaže kako je to samo alternativno sredstvo reprezentacije, a ne prava naučna disciplina koja otkriva nove domene stvarnosti (Vitgenštajn 2008: 63–4). Psihoanaliza nije nauka, tvrdi se ovim argumentom, pošto metod proveravanja njenih iskaza uopšte nije sličan onome koji se koristi u fizici i ostalim, prihvaćenim naukama.

Sledeći argument je u osnovi antiesencijalističke prirode i predstavlja gotovo standardnu Vitgenštajnovu kritiku (tradicionalnih) filozofskih shvatanja. Premda Frojdove hipoteze, poput one da je san prikriveno ispunjenje potisnute želje (Frojd 1979b: 166), možda mogu na ubedljiv način objasniti neke snove, na osnovu čega Frojd zaključuje da se to objašnjenje može primeniti na sve slučajeve sanjanja? Pored ovog više metodološkog problema Vitgenštajn naročito naglašava da neki fenomen, poput pomenutog slučaja sna na primer, ne mora nužno imati suštinu, tj. neku netrivialnu osobinu koja će biti zajednička svim instancama tog fenomena. Štaviše, on smatra da upravo ovo važi za fenomene koje psihoanalitičari istražuju.

Naposletku, poslednji argument, kao što ću pokazati, na izvestan način stoji u osnovi prva dva. On se temelji na Frojdovom navodnom nerazlikovanju pojmova *uzroka* i *razloga*, kao i na propustu da se napravi razlika između uzročnih i smisaonih veza uopšte. Ovaj previd, po Vitgenštajnovom mišljenju, na najbolji način ilustruje manjkavost psihoanalitičkog pojmovnog aparata, nenaučnost te discipline kao i njenu stvarnu, mitološku prirodu.

Pre nego što se upustimo u detaljnije ispitivanje ovih argumenata moramo izneti još jednu bitnu zamerku koju austrijski filozof upućuje psihoanalitičaru i njegovom učenju. Naime, Vitgenštajn vrlo često naglašava koliko je psihoanaliza zapravo privlačna, iako se u prvi mah može učiniti upravo suprotno (Cf. Malcolm 2001: 100–101, Vitgenštajn 2008: 34–5, 37–9, 53, 55, 57, 63–4, 99). S obzirom na samu količinu komentara ovog tipa, ovakvo razmišljanje očitno ima bitnu ulogu u Vitgenštajnovom generalnom viđenju psihoanalize. Zato je i vredno pomena na ovom mestu. Ipak, smatram da bi bila greška uvrstiti ovo Vitgenštajново zapažanje među prethodne argumente usmerene protiv ispravnosti Frojdovog učenja. Razlog zbog kojeg je neka teorija prihvaćena ne mora imati nikakve direktne veze sa ispravnošću te teorije. Mislilac Vitgenštajnovog kalibra je svakako i te kako svestan ovoga. Međutim, verujem da bi razmišljanja o privlačnosti psihoanalize trebalo, pre svega, da posluže kao motivacija (mada ćemo videti da ona imaju izvesnu ulogu i u prethodnim argumentima), kako za samog Vitgenštajna tako i za njegove čitaoce da bi se zauzeo kritički stav prema Frojdovoj teoriji. Uvidevši koliko je neka teorija privlačna iz razloga koji nemaju veze sa njenom istinitošću i racionalnošću, već pre sa nekim našim željama i očekivanjima, racionalna osoba bi trebalo da bude naročito oprezna u procenjivanju njene ispravnosti.¹

¹ Sličan slučaj imamo i sa Frojdovim “argumentom” protiv religioznih verovanja, prema kojem ta verovanja imamo zato što prikriveno želimo da ona budu istinita, a ne zato što smo ubeđeni njihovom plauzibilnošću. Frojd 1979a: 318. Ovaj argument treba da nas natera da zauzmemo kritički stav prema takvim verovanjima, a ne da nam definitivno pokaže da su ona zapravo pogrešna. Tome služe drugi argumenti.

Naposletku, kako se ne bi stvorila previše jednostrana i stoga pogrešna slika o Vitgenštajnovom mišljenju o psihoanalizi i Frojdu, potrebno je istaći kako nisu sva njegova razmišljanja na ovu temu negativne, destruktivne prirode. Na nekim mestima ovaj veliki dvadesetovekovni filozof o sebi govori kao o Frojdovom “učeniku” i “sledbeniku” (Vitgenštajn 2008: 53), a za psihoanalizu kaže da predstavlja “božanstvenu reprezentaciju” (Moore 1993: 107). Na drugim mestima tvrdi kako se od Frojda može učiti i kako psihoanaliza pruža izvesno znanje o nama samima (Malcolm 2001: 100–101, Wittgenstein 2002: 40).

Ovakve pozitivne ocene naročito bune komentatore. Posebno je teško precizirati šta je to tačno Vitgenštajn smatrao vrednim u Frojdovoj delatnosti. Neki autori, poput Buveresa, misle da ovakvim Vitgenštajnovim komentarima ne treba pridavati preterani značaj. Frojdovo učenje bi posedovalo vrednost prvenstveno zato što predstavlja odličan negativan primer. Odnosno, ono otelotvoruje razne uobičajene filozofske zablude i greške pa zbog toga igra dobru pedagošku ulogu (Cf. Bouveresse 1995: 3–21). Drugi pak, poput Alfreda Taubera (Alfred I. Tauber) smatraju da se u prethodnim Vitgenštajnovim opaskama krije dublja veza između njegovog shvatanje etike kao nečeg mističnog, neizrecivog i znanja koje dobijamo pomoću psihoanalize. Priroda ove veze i aura neizrecivosti koja obavlja etiku i psihoanalitičko znanje bi onda trebalo da objasni i mali broj, kao i škrtost, Vitgenštajnovih pozitivnih komentara o datom predmetu (Tauber 2010: 69, 73). Ipak, pošto je tema ovog rada prevashodno Vitgenštajnova kritika Frojda a ne njegovo sveukupno mišljenje o tom misliocu, ovim problemom se nećemo dalje baviti.

Argument na osnovu neadekvatne konceptualizacije psihoanalitičke ontologije

Argument koji dovodi u pitanje postojanje nesvesnih događaja i procesa temelji se na navodnom Frojdovom propustu da na jasan način konceptualizuje dešavanja na nesvesnom planu i tako ih ontološki odvoji od svesnih stanja. Najjasniji i najjezgrovitiji izraz ovom argumentativnom toku dao je prof. Jandrić, tako da ću se ovde voditi pre svega njegovim izlaganjem. Vitgenštajn prvo primećuje da se termin “nesvesno” u običnom jeziku prvenstveno koristi kao pridev, a ne kao imenica. Kao pridev on se primenjuje na sadržaje koji nisu prisutni u svesti, ali ih u principu ništa ne sprečava da to postanu. Frojd od ovog prideva najpre pravi imenicu, a zatim pretpostavlja da toj imenici mora na ontološkom planu odgovorati jedna nova, neistražena oblast psihe. Unutar nje nalaze se misli koje ne samo da nisu prisutne u svesti, već to i ne mogu postati zbog toga što su potisnute. Da bi postale dostupne svesti, dati subjekt mora proći kroz uspešnu psihoanalitičku terapiju (Cf. Freud 1947: 11–2, Vitgenštajn 2008: 98).

Vitgenštajn zamera Frojdu što ovaj nikad nije dovoljno razvio terminologiju pomoću koje će opisati to novo duševno područje. Umesto toga, Frojd o nesvesnim sadržajima govori isto kao i o svesnim, pritom koristeći termine koji su prilagođeni ovim drugima. Zato ispada da je praktično jedina razlika između ova dva tipa sadržaja ta što nesvesni sadržaji nisu prisutni u svesti dok svesni jesu. Ovo izgleda trivijalno i teško da može

poslužiti kao osnova za razvijanje jedne nove i uzbudljive naučne teorije. Bouveres navodi razna mesta kod Frojda koja sugerišu bar delimičnu zasnovanost ovog prigovora (Cf. Bouveresse 1995: 22–41). Čini se da su nesvesni sadržaji isto što i svesni sadržaji, samo sa jednom karakteristikom manje. Ovo u osnovi važi za predsvesne misli (prethodno pomenuto deskriptivno nesvesno), ali ne bi trebalo da važi i za nesvesne misli u jačem, dinamičkom smislu. Štaviše, Frojd smatra da su mentalni sadržaji primarno nesvesni. Svesnost je njihova akcidentalna osobina. Zato nesvesne procese i naziva primarnim procesima, a svesne sekundarnim (Bouveresse 1995: 36, Freud 1915: 104, Frojd 1979c: 254–5). Ovo dodatno dovodi u pitanje postojanje jasne pojmovne razlike između svesnih i nesvesnih misli, pa stoga i jasne ontološke razlike između njih. Izgleda kao da nema suštinske razlike između svesnih i nesvesnih mentalnih sadržaja. Vitgenštajn svoj stav o ovom odnosu sumira u sledećoj opaski – Frojd nije otkrio nesvesne misli, već svesne misli koje su nesvesne (Vitgenštajn 2008: 98, Wittgenstein 1997: 57).

Ipak, Vitgenštajn iz ovoga ne zaključuje da su psihoanalitički iskazi potpuno besmisleni, kao što bi neki radikalni pristalica filozofije običnog jezika možda mogao učiniti. On smatra da termini poput Frojdove imenice “nesvesno” imaju značenje, ali samo unutar iskaza psihoanalitičke teorije. Značenje ovih iskaza, pak, određeno je načinom njihove verifikacije. Ovaj austrijski mislilac smatra da su psihoanalitički iskazi istiniti onda kada ih sam analizant prihvata kao ispravne (Wittgenstein 2001: 39–40).² S obzirom na ovo, Vitgenštajn tvrdi da reći kako subjekt ima neke nesvesne misli znači samo reći da će on biti sklon da prihvati određeno objašnjenje svog ponašanja koje nudi analitičar. Odnosno, svaki iskaz o nesvesnom po Vitgenštajnovom mišljenju može se redukovati na iskaz o tome šta je subjekt sklon da prihvati u izvesnim okolnostima kao objašnjenje svog ponašanja (Vitgenštajn 2008: 98–9, Wittgenstein 1997: 23).

Iako psihoanalitička teorija po ovoj slici nije besmislena pošto se može prevesti na običan, po pretpostavci smislen jezik, ona nas ne obavezuje na, niti vodi ka otkrivanju postojanja nekih novih entiteta (Cf. Bouveresse 1995: 30). Psihoanaliza ne uvodi neku posebnu ontologiju. Zbog ovoga Vitgenštajn kaže da ona predstavlja puko sredstvo reprezentacije (Wittgenstein 1997: 22–23, 57–58, Wittgenstein 2001: 40). Frojd samo nudi jedan alternativni pojmovni okvir, koji se ne odnosi na neki novi domen entiteta i činjenica pošto se rečenice izražene pomoću tog okvira u principu mogu prevesti na rečenice koje nisu izražene pomoću tog okvira. Premda ovakva pojmovna revizija nije nešto što je zabranjeno, ona je problematična jer nas navodi da pretpostavimo kako su otkrivene neke nove činjenice, što nije slučaj.

Teško da je Vitgenštajново tumačenje osnivača psihoanalize na kojem počiva prethodna

² Vitgenštajn često upoređuje objašnjenja unutar psihoanalize sa estetskim objašnjenjima. Ovim poređenjem ovde se nećemo dalje baviti ali je zanimljivo primetiti da njegovo gledište o psihoanalizi, pogotovo s obzirom na ovaj aspekt, ima izvesnih sličnosti sa tzv. hermeneutičkom koncepcijom psihoanalize Jirgena Habermasa (Jurgen Habermas). Oba ova filozofa smatraju da je psihoanaliza daleko bliža humanističkim disciplinama nego prirodnim naukama. Cf. Govedarica 2013: 76–102, Habermas 1975.

kritika previše dobronamerno. Kada se budemo bavili interpretacijom Frojda prema kojoj se u psihoanalizi koriste tzv. *subintencionalna* objašnjenja videćemo da su moguća tumačenja koja na jasniji način konceptualizuju nesvesne sadržaje i čine razliku između njih i svesnih sadržaja istaknutijom. Takođe, već u razmatranju narednog argumenta koji Vitgenštajn navodi protiv psihoanalize primetićemo da je kriterijum za ispravnost psihoanalitičkog objašnjenja koji on pripisuje Frojdu previše pojednostavljen pa stoga i neadekvatan. S obzirom da na ovom kriterijumu delimično počiva prethodni argument, ukoliko se on ispostavi kao netačan u ovom obliku imaćemo osnova da posumnjamo i u sam taj argument. Ipak, pun odgovor na argument izložen u ovom odeljku dobićemo tek u poslednjem delu ovog rada, nakon što dalje razvijemo Vitgenštajnovu optužbu za problematičnu konceptualizaciju psihoanalize u četvrtom argumentu koji ćemo izložiti u preposlednjem odeljku.

Argument na osnovu problematičnosti psihoanalitičkog metoda

Da psihoanaliza nema sebi svojstven ontološki sadržaj Vitgenštajn ponekad izražava i tako što je naziva mitologijom. Ona je mitologija utoliko što predstavlja puku pojmovnu reviziju a ne nudi nikakve empirijske hipoteze. Nasuprot njoj nalazi se (prirodna) nauka, oličena pre svega u fizici, koja sa pravom pretenduje na otkrivanje novih činjenica. Značajna razlika između mitologije i nauke sastoji se u metodi. Naučni metod se dobrim delom zasniva na vršenju eksperimenata. Na taj način pokušavamo da ustanovimo uzroke određenih događanja (Vitgenštajn 2008: 54). Prema Vitgenštajnu, pak, psihoanalitičko objašnjenje je ispravno akko ga analizant prihvata kao takvo. Ne postoji ništa što bi odgovaralo ovome u nauci (Moore 1993: 107–8). S obzirom na veliku ubeđivačku moć psihoanalitičara i njegove teorije, subjekt često može biti naveden da prihvati izvesno objašnjenje iz razloga koji nemaju naročite, ako i imaju bilo kakve, veze sa istinitošću sadržaja tog objašnjenja (Vitgenštajn 2008: 35–8, 63, 99). Ovako nešto teško se može naći u eksperimentima sprovedenim unutar istraživanja iz fizike na primer. Pored toga, jedno od osnovnih obeležja nauke je njena prediktivna moć. Vitgenštajn smatra da se i ovo teško može naći u Frojdovoj teoriji (Cf. Wittgenstein 2008: 36).

Da stvar bude još gora po psihoanalizu, Vitgenštajn smatra da se analitičari u praksi čak ni ne pridržavaju uvek prethodnog kriterijuma za ispravnost psihoanalitičkog objašnjenja. Po njemu bi se objašnjenje moralo odbaciti ako pacijent nije sklon da se sa njim složi. Međutim, psihoanalitičari često u takvim situacijama i dalje zadržavaju svoje objašnjenje, tvrdeći kako analizirani subjekt samo pruža otpor usled potiskivanja cenzurisanog sadržaja (Wittgenstein 2008: 55, 99). Ovo im omogućava da odbrane svoje objašnjenje od svakog mogućeg prigovora. Ukoliko analizant prihvati njihovo objašnjenje, tvrdeće kako je to siguran znak njegove ispravnosti, pozivajući se pritom na dati kriterijum. Ako ga pak odbije, psihoanalitičari mogu da kažu da to ne znači da je njihovo objašnjenje lažno već je naprotiv znak da su na pravom putu zato što pacijent

pruža znake potiskivanja. Rezultat je neopovrgljivost psihoanalize, odnosno činjenica da ona nije prava nauka (Cf. Wittgenstein 2008: 36–7, Wittgenstein 2002: 50).³ Zbog toga je Vitgenštajn često upoređuje sa solipsizmom i idealizmom za koje takođe sugeriše da su neopovrgljivi (Cf. Moore 1993: 102, Wittgenstein 1997: 57).

Po Vitgenštajnovom mišljenju, Frojdova teorija snova odličan je pokazatelj nenaučne prirode psihoanalitičkog učenja. Kada bi tvrdnja da je svaki san zapravo prikriveno ispunjenje želje bila empirijska hipoteza, ona bi svakako bila opovrgnuta bezbrojnim snovima. Međutim, uvođenjem razlike između *latentnog* (dubinskog) i *manifestnog* (pojavnog) sadržaja sna takva mogućnost se u principu otklanja. Ma kakav bio manifestni sadržaj kojeg se subjekt seća latentni, istinski sadržaj uvek će biti u skladu sa prethodnim Frojdivim objašnjenjem. Zbog toga Vitgenštajn smatra da je njegov sunarodnik samo ponudio novi način reprezentacije snova u kojem ćemo na samom početku prepostaviti da je svaki san ispunjenje skrivene želje. Time određujemo šta uopšte znači ponuditi ispravno tumačenje sna unutar ove teorije (Vitgenštajn 2008: 59). Ali, kao što to predlaže Vitgenštajn, isto tako smo mogli prepostaviti da je svaki san ispunjenje (skrivenog) straha npr. U tom slučaju imali bismo jedan alternativni pojmovni okvir, što je sve što imamo i u slučaju Frojdove teorije (Drury 1981: 168).

Prethodnoj Vitgenštajnovoj argumentaciji mogu se izneti dva osnovna prigovora. Kao prvo, razlika između mitologije i nauke nije najjasnija. Generalno gledano, ona počiva na suviše oštroj razlici između naučne i vannaučne aktivnosti, što nije sasvim u skladu sa duhom Vitgenštajnovе pozne filozofije (Cf. Bouveresse 1995: 122–5). Nešto određenije, sam Vitgenštajn na nekim mestima sugeriše da su Kopernikova i Darwinova teorija takođe mitologije (Cf. Bouveresse 1995: 54–7, Vitgenštajn 2008: 37–8, Wittgenstein 2001: 98, Wittgenstein 2002: 18). S obzirom na to da su ove misaone tvorevine danas naširoko prihvaćene kao izuzetno bitne naučne teorije, postavlja se pitanje na osnovu čega baš psihoanalizu možemo izdvojiti kao nenaučnu? Što se Kopernikove teorije tiče, Vitgenštajn bi možda mogao tvrditi da je (standardno shvaćena) prediktivna moć ono što je razlikuje od Frojdivog učenja. Međutim, pretpostavimo (zarad argumenta) da bi se na ovakav način teško mogla napraviti razlika između Darwinove teorije evolucije i Frojdove psihoanalize. Ukoliko, pak, zaboravimo na prediktivnu moć već se fokusiramo na eksplanatornu moć Darwinove teorije pa kažemo da je to ono što je razlikuje od psihoanalize, još uvek ostaje nejasno zašto bi se psihoanaliza principijelno razlikovala. Unutar svog pojmovnog okvira ona pruža objašnjenja raznoraznih činjenica – snova, parapraksi, itd. – slično kao i teorija evolucija. Čini se da Vitgenštajn ipak smatra da je Darwinova teorija bar u principu podložna verifikaciji, odnosno opovrgavanju, dok to nije slučaj sa psihoanalizom pa bi stoga ovo predstavljalo ključnu razliku (Cf. Bouveresse 1995: 57). Nažalost, ovaj mislilac

³ Ovaj aspekt Vitgenštajnovе kritike veoma podseća na kritiku psihoanalize koju nudi Karl Popper (Karl Popper). S obzirom na to, trebalo bi obratiti pažnju i na ubedljive argumente koje je Adolf Grinbaum (Adolf Grunbaum) izneo protiv takvog prigovora. Cf. Govedarica 2013: 107–14, Grinbaum 1988, Grunbaum 1993: 51–9.

se nije potrudio da svojim čitaocima olakša posao u nalaženju tačnog razloga za ovu tvrdnju. U svakom slučaju, do kraja ovog odeljka videćemo kako psihoanalitička teorija, uz odgovarajuću interpretaciju, ipak dopušta opovrgljivost svojih tvrdnji.

Drugi prigovor dovodi u pitanje adekvatnost Vitgenštajnovе interpretacije Frojda. Naime, kriterijum za ispravno psihoanalitičko objašnjenje koje Vitgenštajn pripisuje Frojdu zapravo je pogrešan. Premda postoje mesta kod Frojda koja sugerišu ovakvo tumačenje (Cf. Freud 1937: 261–3, Freud 1963: treće predavanje), njih treba razumeti u kontekstu šireg, verodostojnijeg shvatanja ispravnosti objašnjenja unutar Frojdove teorije. Ukratko, Frojd u osnovi nudi *pragmatički* kriterijum. Psihoanalitičko objašnjenje se prihvata kao ispravno pod uslovom da ima odgovarajuće posledice. To pre svega znači da analizant mora biti izlečen, odnosno da moraju nestati psihoneurotični simptomi (Freud 1963: 452, Frojd 1979d: 424). Na ispravnost jednog ovakvog tumačenja ukazali su razni autori, poput Buveresa (Cf. Bouveresse 1995: 60, 63–6), Levija (Cf. Levy 1996: 17, 19–23), prof. Milanka Govedarice (Cf. Govedarica 2013: 43–7) i Dejvida Livingstona Smita (David Livingstone Smith) (Cf. Smith 1999: 135–6).

Kao što Buveres primećuje, prethodni kriterijum ne moramo shvatiti kao da se njime nužno tvrdi da je psihoanalitička terapija jedini način da se uspešno izleči pacijent. Ova formulacija kriterijuma prvenstveno treba da ukloni navodnu arbitrarnost na koju su ukazivali mnogi, uključujući Vitgenštajna, a prema kojoj analitičar može ubediti analizanta na prihvatanje svakojakih objašnjenja (Bouveresse 1995: 66). Analizantovo prihvatanje objašnjenja jeste nužan uslov za ispravnost tog objašnjenja, ali prvenstveno zato što je ono samo nužan uslov za uspešno izlečenje u okviru psihoanalitičke metode. Ovo ne znači da subjekt mora isprva prihvatiti ponuđeno objašnjenje. Bitno je da ako ga naposletku prihvati to vodi ka uspešnom tretmanu. U suprotnom, objašnjenje se odbacuje kao netačno.

S obzirom na prethodni kriterijum, kao i na relevantne Vitgenštajnovе komentare, ne vidi se šta bi tačno bilo naročito proizvoljno, odnosno nenaučno u psihoanalizi. Neko bi mogao ukazati da psihoanalitička objašnjenja možda proizvode placebo efekat, tako da bi uspešno ubeđivanje pacijenta od strane psihoanalitičara zapravo moglo voditi ka njegovom uspešnom izlečenju, mada samo objašnjenje ne bi moralo biti ispravno.⁴ Ovakav odgovor, iako možda delimično inspirisan Vitgenštajnom, teško da se može naći kod njega. Stoga smatram da se na osnovu Vitgenštajnovog raspoloživog pisanog materijala argument koji smo razmatrali u prethodnih par paragrafa ne može učiniti dovoljno jasnim i preciznim kako bi na ubedljiv način pokazao da psihoanaliza ne zavređuje naziv naučne discipline. Shodno tome, Vitgenštajnova tvrdnja da psihoanaliza predstavlja puku pojmovnu reviziju nema dovoljno osnova. Ne vidi se na koji način navodno prisutni “mitološki” elementi sprečavaju psihoanalizu da bude naučna teorija, ništa više nego što u tome sprečavaju Kopernikove i Darwinove misaone tvorevine.

4 Grinbaum npr. nudi jedan ovakav argument. Cf. Govedarica 2013: 136–7, Grunbaum 1984: 161.

Antiesencijalistički argument:

Pored prethodnog, Vitgenštajn nudi još jedan argument koji treba da dovede u pitanje naučni status psihoanalize i pokaže njenu pravu, mitološku prirodu. Vitgenštajn zamera Frojdu što ovaj na osnovu premalog broja primera izvodi suviše opšte zaključke. To je pogotovo slučaj sa njegovom teorijom snova. Vitgenštajn misli da Frojd navodi svega par primera snova koji se na plauzibilan način mogu tumačiti kao ispunjenje skrivene želje, što nikako nije dovoljno za tvrdnju da su svi snovi u osnovi takvi. Naučni metod podrazumeva, između ostalog, ispitivanje raznih instanci istog fenomena u različitim okolnostima kako bi se utvrdilo neko njegovo značajno obeležje. Frojd to ne čini, već na osnovu par posebno odabranih primera snova izvodi svoj zaključak (Vitgenštajn 2008: 36–7). Vitgenštajn smatra da se ovako ne ponaša naučnik, već (tradicionalni) filozof. Filozof je taj koji smatra da nešto mora važiti u svim slučajevima samo zato što važi u slučajevima na koje je on obratio naročitu pažnju (Cf. Bouveresse 1995: 45–7, 50–1).

U svom klasičnom maniru, ovaj mislilac ide i korak dalje. On napada pretpostavku da sve instance određenog fenomena, u ovom slučaju sna, uopšte moraju imati neku (netrivijalnu) zajedničku osobinu da bi zaista bile instance tog fenomena. Neki snovi mogu predstavljati ispunjenje želje, ali neki drugi mogu npr. biti izraz straha (Moore 1993: 316–7, Wittgenstein 1997: 72, Vitgenštajn 2008: 59–60). Vitgenštajn naglašava da moramo obratiti pažnju na razlike između snova, kako nas sličnosti između njih ne bi navele da pomislimo da je posredi neka zajednička suština. Posebno su zavodljiva objašnjenja tipa “Ovo je samo to” – san je samo ispunjenje prikrivene želje, itd. (Cf. Vitgenštajn 2008: 35, 37–8). Frojd nije odoleo ovom iskušenju. Umesto toga, u vidu svoje teorije snova ponudio je samo novo *gramatičko pravilo* za njihovo tumačenje, odnosno jedno novo sredstvo reprezentacije, verujući pritom da otkriva jednu novu empirijsku činjenicu (Cf. Wittgenstein 1988: 100).

Za razliku od odgovara na prethodni argument, ovde ne možemo opravdano tvrditi kako Vitgenštajn nedovoljno dobro razume Frojda. Boveres nalazi razna mesta kod Frojda koja pokazuju da on zaista veruje kako mora postojati samo jedno objašnjenje za sve snove i sl, kao i da raspolazemo sa dovoljnom evidencijom kako bismo mogli znati koja je to suština sna (Cf. Bouveresse 1995: 42–68). Što se pretpostavke da mora postojati neka takva suština tiče, mislim da bi za Frojda najbolje bilo da je brani na pragmatički način. Verujem da je Vitgenštajn u svom poznom periodu stvaralaštva ubedljivo pokazao kako ne postoji *a priori* razlog zbog kojeg bi pretpostavka poput ove morala da važi. Sa druge strane, mogli bismo reći da ukoliko ova pretpostavka vodi ka uspešnom uklanjanju neželjenih simptoma, racionalno je usvojiti je kao ispravnu. Da li ona stvarno ima ovakve efekte mora se proveriti tako što ćemo uzeti u razmatranje raznovrsnu kliničku evidenciju unutar psihoanalize, kao i tako što ćemo sprovesti relevantna vanklinička istraživanja. To ne čine niti Vitgenštajn niti njegovi komentatori. Dok se to ne uradi, smatram da ne možemo mnogo toga reći o plauzibilnosti sporne pretpostavke. Pored toga, uzimanjem u obzir relevantne evidencije bićemo bliži davanju odgovora na pitanje da li postoji dovoljna

induktivna baza za Frojdovu teoriju snova. Pošto ovaj zadatak daleko prekoračuje granice i mogućnosti ovog rada, njime se ovde nećemo baviti.

Bitno je na kraju uočiti da dosadašnji Vitgenštajnovi argumenti usmereni protiv psihoanalize funkcionišu na jednom prvenstveno pojmovnom nivou i da na taj način pokušavaju da u potpunosti ospore ovu disciplinu. Međutim, u slučaju argumenata iz ovog i prethodnog odeljka videli smo da se tako nešto ne može učiniti ukoliko zanemarimo neka adekvatnija tumačenja Frojdovih dela kao i odgovarajuća empirijska istraživanja. Zato ovde treba zaključiti kako ove kritike ne uspevaju u svom cilju. U sledećem odeljku vratićemo se na pravac kritike koji je sugerisan u prvom argumentu i razmotrićemo da li poslednji argument uspeva da na ubedljiv način dovede u pitanje održivost Frojdove teorije.

Argument na osnovu Frojdovog nerazlikovanja pojmova uzroka i razloga

Gotovo svaki komentator Vitgenštajnovе kritike Frojda posvećuje posebno mesto argumentu na osnovu nerazlikovanja pojmova uzroka i razloga (Cf. Bouveresse 1995: 69–82, Levy 1996: 10–3, Smith 1999: 32–3, Taube, 2010: 70–2, Vitgenštajn 2008: 100–101). Neki autori su čak skloni da tvrde kako ovo predstavlja glavnu zamerku koju austrijski filozof upućuje osnivaču psihoanalize (Cf. Smith 1999: 32–3, Tauber 2010: 70–2, Vitgenštajn 2008: 100–101). U osnovi, argument je relativno jednostavan. Vitgenštajn smatra da je ključno obeležje govora o razlozima to kako se istinitost iskaza da je neka osoba uradila nešto iz određenih razloga utvrđuje na taj način što sama ta osoba treba da prihvati relevantni iskaz kao tačan (Vitgenštajn 2008: 31–2, 54, Wittgenstein 1997: 15, Wittgenstein 2001: 39–40). Sa druge strane, hipoteza o tome da je izvesni događaj uzrokovao neki drugi proverava se eksperimentalnim putem. Subjektovo slaganje sa datom hipotezom nije ni od kakvog značaja za ovaj metod (Vitgenštajn 2008: 31–2, 54, Wittgenstein 1997: 15, Wittgenstein 2001: 39–40). Vitgenštajnovski rečeno, govor o razlozima i govor o uzrocima predstavljaju različite jezičke igre koje funkcionišu po sopstvenim pravilima i one se ne mogu redukovati jedna na drugu. Frojdova greška je što zanemaruje ovu razliku i pojmove uzroka i razloga takoreći spaja u jedan. Zbog toga tretira nesvesne sadržaje i kao uzroke i kao razloge za raznorazna ponašanja i događaje koji su od interesa za psihoanalizu.

Ovakva pojmovna zbrka vodi u dva problema. Prvi je taj što se prema Vitgenštajnu pojam razloga u svojoj uobičajenoj upotrebi primenjuje na svesne sadržaje. Subjekt je, bar u principu, svestan razloga na osnovu kojih dela (Vitgenštajn 2008: 31–2, Wittgenstein 1997: 14). U suprotnom Vitgenštajn ne bi mogao da tvrdi kako je suštinsko za razlog to da bude prihvaćen od strane sobe koja postupa na osnovu njega. Setimo se Vitgenštajnovog prvog argumenta protiv psihoanalize. On je glasio da Frojd na dešavanja koja se događaju na nesvesnom planu primenjuje pojmove koji se normalno upotrebljavaju kako bi se opisala svesna stanja. Ovde vidimo upravo slučaj na koji nas je Vitgenštajn upozoravao, a u kojem se pojam razloga primenjuje na nesvesne sadržaje. Na taj način granica između svesnih i nesvesnih misli ostaje nedovoljno jasna. Vitgenštajn, pak, smatra da se psihoanalitička objašnjenja zapravo i pozivaju na razloge, a ne na uzroke kao što je slučaj u prirodnim

naukama. Kao što smo videli, Vitgenštajn u osnovi nema ništa protiv toga da psihoanaliza predstavlja jedan alternativni pojmovni okvir čija bi se specifičnost ogledala u pozivanju na nesvesne razloge. Međutim, ne bi smeli zaboraviti da se pojam nesvesnih razloga ne odnosi na neku posebnu vrstu entiteta ili procesa.

Drugi problem javlja se kada psihoanalitičari hoće da ustanove da li je neko njihovo objašnjenje ispravno. Kao što smo videli izlažući drugi Vitgenštajnov argument, on veruje da analitičari svoja objašnjenja čine u priincipu neopovrgljivim. Ukoliko se analizant složi sa objašnjenjem ono će se proglasiti ispravnim, a ako se ne složi tvrdiće se da pacijent samo pruža otpor. Vitgenštajn smatra da opravdanje za ovakvu praksu analitičari nalaze upravo u mešanju pojmova razloga i uzroka. Ako se subjekt složi sa objašnjenjem, pošto se objašnjenje poziva na neki (nesvesni) *razlog* na osnovu kojeg je subjekt postupio, analitičari će reći kako objašnjenje mora biti ispravno. Suština objašnjenja na osnovu razloga na kraju krajeva jeste da ono mora biti prihvaćeno. Sa druge strane, ako se subjekt ne složi sa predloženim objašnjenjem, ono će se tretirati kao objašnjenje koje se poziva samo na *uzroke*, a ne na razloge. Samim tim, pošto ne moramo znati uzroke naših postupaka, ponuđeno objašnjenje ne mora biti pogrešno (Cf. Moore 1993: 316, Vitgenštajn 2008: 36, 55, 58–9, 101, Wittgenstein 2001: 39–40). Rezultat je poznat – psihoanalitički iskazi su neopovrgljivi i stoga nenaučni.

Važno je napomenuti kako prethodni argument ne počiva na pretpostavci da razlog ne može ujedno biti i uzrok nečijeg ponašanja, kao što neki autori smatraju (Vitgenštajn 2008: 101). Donald Dejvidson (Donald Davidson) je, verujem, ubedljivo pokazao kako su razlozi na osnovu kojih delamo istovremeno i uzroci našeg (racionalnog) ponašanja. Boveres ispravno primećuje da Vitgenštajnova kritika stoji čak i ako prihvatimo ovakvo viđenje odnosa između razloga i uzroka (Cf. Bouveresse 1995: 75–8). Štaviše, Boveres pronalazi mesta kod Vitgenštajna koja sugerišu da je i on sam priznavao da razlozi mogu istovremeno biti i uzroci (Bouveresse 1995: 77, Wittgenstein 1988: 82–3). Ovo ne pogađa njegov argument jer i dalje postoji razlika između pukog uzroka i uzroka koji je ujedno i razlog. Vitgenštajn može tvrditi da se puki uzrok utvrđuje eksperimentalnim putem dok je za racionalni uzrok od presudne važnosti subjektovo prihvatanje, kao i da se pojam razloga primarno primenjuje na svesne misli. Odnosno, davanje objašnjenja na osnovu razloga i davanje objašnjenja na osnovu puke uzročnosti ostaju bitno različiti tipovi aktivnosti. Stoga ovo zapažanje ni na koji način ne utiče na ubedljivost Vitgenštajnovih zamerki.

Ni pozivanje na prethodno prihvaćeni pragmatički kriterijum za ispravnost psihoanalitičkih objašnjenja ne možemo nam pomoći u ovom slučaju. Vitgenštajn bi tvrdio da ovaj kriterijum tretira nesvesna stanja kao puke uzroke, pošto ne pretpostavlja da pacijent (isprva) mora prihvatiti predloženo objašnjenje kao tačno. Sa druge strane, ona nikako ne bi mogla da budu puki uzroci, rekao bi Ludvig Vitgenštajn, pošto su to zapravo nesvesne *misli, verovanja, želje* itd., dakle neka mentalna stanja, a ne čisto fizički događaji. Stoga ostaje optužba za Frojdovu pojmovnu protivrečnost pri upotrebi pojmova razloga i uzroka.

Pored prethodna dva problema koja proističu iz mešanja razloga i uzroka, Vitgenštajn primećuje još jedan. Naime, Frojd smatra da je u skladu sa prihvaćenim naučnim principima

svog vremena pretpostavka da se ništa ne može desiti slučajno (Cf. Bouveresse 1995: 83, Frojd 1979a: 302, Govedarica 2013: 49). Njegova teorija bi trebalo da bude u opštem naučnom, tačnije *determinističkom* duhu. Vitgenštajn, pak, smatra da se prethodna tvrdnja može tumačiti na dva različita načina. Prema prvom, njome se tvrdi da sve ima svoj *uzrok*. Prema drugom, pretpostavka glasi da sve ima svoj *razlog*. Determinizam u fizici pretpostavlja prvi, ali ne i drugi princip. Ne razlikujući razloge i uzroke, Frojd smatra da drugi princip važi samim tim što važi prvi (Cf. Vitgenštajn 2008: 54, 61). Vitgenštajn pak smatra da su oba problematična. On misli da prvi nije nikakav metafizički princip, nezavisan od našeg način opisivanja stvarnosti, već samo jedno gramatičko pravilo čijim se prihvatanjem omogućava jedan poseban tip (naučne) aktivnosti (Wittgenstein 1988: 16). Što se drugog principa tiče, možda je i moguće da svaka naša govorna omaška, san i ostalo ima svoje (fiziološke) *uzroke*, ali to nisu njihovi *razlozi*. Štaviše, Vitgenštajn ne vidi zašto takvi razlozi uopšte moraju postojati (Cf. Vitgenštajn 2008: 54, 61). Svi snovi možda i imaju neki zajednički tip uzroka, ali na osnovu toga ne možemo zaključiti da postoje razlozi zbog kojih imamo snove. Dakle, kao što smo već videli u ovom odeljku, moramo biti naročito oprezni kada se bavimo odnosom između uzročnih i smisaonih (racionalnih) veza. Frojdov prvobitni greh možda je upravo manjak ovog opreza.

Psihoanaliza i subintencionalna objašnjenja

Imajuću u vidu argument iz prethodnog odeljka, moramo se zapitati da li je prvi Vitgenštajnov argument koji smo razmatrali ipak bio na pravom putu. Da li Frojd čini ključnu grešku ne razlikujući pojmove razloga i uzroka? Iako možda na prvi pogled kritika iz poslednjeg odeljka ne počiva na nekom bitnom nerazumevanju Frojdovih spisa, ako zađemo malo dublje mislim da možemo uvideti da se ona bazira na jednoj pretpostavci koju osnivač psihoanalize nije obavezan da prihvati. Reč je o iscrpnosti dihotomije između objašnjenja na osnovu razloga i objašnjenja na osnovu uzroka. Naime, Vitgenštajn podrazumeva da psihoanalitička objašnjenja moraju spadati u jednu od ove dve kategorije. Treće mogućnosti nema.

Kako tačno izgledaju ove dve vrste objašnjenja? Smatram da objašnjenje na osnovu razloga, koje se primenjuje u tzv. zdravorazumskoj, svakodnevnoj psihologiji (*folk psychology*), poseduje dve ključne karakteristike. Kao prvo, ukoliko neki događaj objašnjavamo pozivanjem na izvesni razlog koji je određen subjekt imao podrazumevamo da postoji *racionalna*, a ne puka uzročna veza između datog razloga i događaja. Dati razlog treba da posluži kao opravdanje, racionalizacija za odgovarajući postupak. Kao drugo, razlog poseduje određeni *reprezentacionalni* sadržaj, s obzirom na to da on zapravo predstavlja neki propozicionalni stav koji subjekt ima. Paradigmatičan slučaj je instrumentalni par verovanja i želje, koji zajedno vode do određenog delovanja (Cf. Pataki 2000: 50). Kao razlog za određeni postupak se u tom slučaju navodi verovanje da p, želja da q i sl.

Analogno ovom tipu objašnjenja i kauzalno objašnjenje, koje se npr. koristi unutar fizike i drugih prirodnih nauka, takođe ima dva bitna obeležja. Za razliku od prethodne

vrste objašnjenja ovo objašnjenje pretpostavlja da između relevantnog uzroka i njegove posledice postoji samo *uzročna* veza. Uzrok ne može da na odgovarajući način posluži kao opravdanje svoje posledice. Kada je dat uzrok posledica prosto sledi i svaki govor o nekoj racionalnoj vezi tu je neprimeren. Pored ovoga, ovakvo objašnjenje se poziva na uzroke koji ne poseduju nikakav reprezentacionalni sadržaj. Puki fizički događaji, nasuprot mentalnim, ne predstavljaju ništa, nisu ni o čemu. Kako bi se to još reklo u savremenoj filozofiji, oni ne poseduju *intencionalnost*.

Verujem da je Vitgenštajnova greška u tome što ne uviđa (bar načelnu) mogućnost još jednog tipa objašnjenja. Poput objašnjenja na osnovu uzroka, a za razliku od onog koje se poziva na razloge, ovaj tip bi pretpostavljao tek puku *uzročnu* vezu između uzroka i posledice. Dati uzrok ne bi mogao da racionalizuje svoju posledicu. Međutim, za razliku od uzročnog a nalik objašnjenju iz zdravorazumske psihologije, uzroci o kojima ovo objašnjenje govori imali bi određeni *reprezentacionalni* sadržaj, mada ne bi predstavljali propozicionalne stavove. To ne bi bila verovanja da p i sl., ali bi ipak bili *o nečemu*. Upravo ovakvu vrstu objašnjenja čini takozvani *subintencionalni* tip objašnjenja koji mnogi filozofski tumači psihoanalize zastupaju.

Autori čija ću tumačenja Frojda ovde prvenstveno imati na umu su Sebastijan Gardner (Sebastian Gardner) i Džonatan Lir (Jonathan Lear), mada su oni daleko od jedinih predstavnika ove interpretacije (Cf. Pataki 2000: 50). Ovi autori smatraju da nesvesna stanja koja psihoanaliza istražuje funkcionišu na jednom dubljem nivou, ispod nivoa intencionalnog para verovanja i želje. Otuda i naziv “subintencionalno”. Postoje dva glavna motiva za ovo stanovište. Prvi je što ovi filozofi smatraju da posedovanje verovanja zavisi od vladanja *jezikom*. Pored toga, verovanja, kao i značenje izraza pomoću kojih su izražena, *holističkog* su karaktera. Zbog toga kada nekome pripisujemo određeno nesvesno verovanje moramo da mu pripišemo i jezičku sposobnost, kao i mnoga druga verovanja pritom (Cf. Gardner 2006: 153–4, Lear 2005: 24–6, Pataki 2000: 58). Ovo je pak problematično iz dva razloga. Prvi je taj što su mnoga nesvesna stanja suštinski povezana sa infantilnim periodom u kojem još uvek nismo naučili jezik, pa samim tim ne možemo ni da formiramo prava, zrela verovanja (Pataki 2000: 57–8). Drugi je taj što bismo nesvesno u tom slučaju morali da shvatimo kao sistem raznoraznih (nesvesnih) verovanja i želja koji zajedno dovode do određenog ponašanja. Ovaj sistem u suštini ne bi bio naročito različit od načina na koji funkcionišu svest sa svojim aktivnostima. Na taj način bi se zanemarila bitna razlika između nesvesnog i svesnog. Ponašanje uzrokovano nesvesnim stanjima bilo bi zapravo racionalno s obzirom na sistem nesvesnih verovanja i želja. Iracionalnost bi se javila tek u neskladu tog sistema sa svesnim mentalnim sadržajima, kao što to smatra Dejvidson. Nesvesno bi zapravo bilo poput druge, nama nepoznate svesti (Gardner 2006: 148–53, Lear 2005: 24–30, Pataki 2000: 58). Tako dolazimo do drugog motiva. Autori koji zastupaju subintencionalno tumačenje psihoanalize ubeđeni su da na ovaj način previše racionalizujemo nesvesnu aktivnost. Shvatajući nesvesno kao drugu svest radimo nešto što je Frojd eksplicitno zabranio (Cf. Freud 1925: 31–2 Gardner 2006: 136). Ove probleme (na koje je, kao što smo videli, i Vitgenštajn ukazivao) izbegavamo ako se opredelimo za njihovo tumačenje Frojda.

Konkretni detalji ove interpretacije variraju od autora do autora i njima se ne možemo detaljnije baviti ovde. Umesto toga, skiciraćemo neke ponuđene odgovore na dva ključna pitanja sa kojima se ovo tumačenje suočava. Kao prvo, postavlja se pitanje kako nešto može imati reprezentacionalni sadržaj a da nije propozicionalni stav. Gardner za to daje primer slike. Slike uglavnom predstavljaju nešto van njih samih (izvesni pejzaž, osobu npr.), ali teško ćemo reći da u njihovom slučaju imamo odgovarajući propozicionalni stav (Gardner 2006: 153–4). Drugo pitanje je kako (nesvesno) mentalno stanje može da uzrokuje a da pritom i ne racionalizuje određeno ponašanje. Lir nudi jedan mogući odgovor. On smatra da se razna psihoneurotična ponašanja, koje bi neki objašnjavali preko nesvesnih razloga, mogu razumeti kao posledica nesvesne aktivnosti koja funkcioniše kao svojevrсни odbrambeni mehanizam. Naime, Lir tvrdi da kada smo u ranom uzrastu suočeni sa prevelikom traumom na izvestan način postajemo uplašeni od strane ogromnog izliva sopstvenih emocija. Kao posledicu razvijamo određeni obrazac ponašanja. To (psihoneurotično) ponašanje se javlja u svakoj iole sličnoj stresnoj situaciji, imajući za krajnji cilj suzbijanje daljeg razvoja naših emocija. Na taj način formiramo odbrambeni mehanizam koji treba da nas zaštiti od prevelikog izliva i razvoja emocija. On se automatski aktivira u relevantnim okolnostima, bez posredovanja bilo kakvih razloga i sl (Cf. Lear 2005: 33–9). Ovo predstavlja slepu reakciju na novonastalu situaciju, kao što je trzaj noge automatska reakcija na udarac čekića u koleno npr. Lir gotovo celu svoju knjigu posvećuje elaboraciji ove teze tako da ćemo se mi ovde zaustaviti. Za svrhe rada bitno je da subintencionalna interpretacija ima izvesnu težinu i da je mnogi, makar u određenoj meri, smatraju plauzibilnom.

Verovatno nije svako psihoanalitičko objašnjenje ovakve, subintencionalne prirode. Možda čak ni većina objašnjenja koje nude psihoanalitičari ne spada u ovu kategoriju, kao što Tamaš Pataki (Tamas Pataki) npr. smatra (Pataki 2000: 51). Ipak, pošto Vitgenštajn pretenduje na to da ospori sveukupnu psihoanalitičku aktivnost svojom kritikom, verujem da je mogućnost i načelna plauzibilnost prethodnog tumačenja i te kako relevantna. Za početak, ovo tumačenje nam omogućava da tvrdimo kako Frojd nije napravio pojmovnu zbrku, već je pokušao da pronade način kako da konceptualizuje problematične fenomene imajući pritom u vidu neadekvatnost kako tradicionalnog pojma razloga tako i pojma uzroka. Rezultat je nešto što ima sličnosti sa oba pojma, ali se ne može redukovati ni na jedan od njih.

Dalje, ova interpretacija psihoanalize na jasniji način razlikuje svesne i nesvesne sadržaje. Tačni detalji te razlike zavise od konkretnih tumača, ali ono što je bitno zajedničko jeste da se odlika racionalnosti uopšte ne može pripisati frojdovskom nesvesnom, već samo svesnom i predsvesnom (Cf. Gardner 2006: 148–53, Lear 2005: 46–7, Pataki 2000: 50). Načini funkcionisanja dešavanja na svesnom i nesvesnom nivou radikalno su različiti, pa se Frojdu ne može uputiti kritika da su njegove nesvesne misli samo “nesvesne” svesne misli.

Naposletku, ovo tumačenje delimično opravdava i pragmatički kriterijum za ispravnost psihoanalitičkog objašnjenja koji je ponuđen u ovom radu. Pošto nesvesni sadržaji ne racionalizuju subjektovo ponašanje već ga u principu uzrokuju mimo subjektove svesti i volje, ne treba da čudi što subjektovo slaganje ne može biti dovoljno za ispravnost

objašnjenja. U ovom aspektu subintencionalno objašnjenje je više nalik klasičnom uzročnom objašnjenju nego onom koje se koristi u zdravorazumskoj psihologiji.

Kako Vitgenštajn može odgovoriti na sve ovo? Jedini mogući odgovor koji vidim, a koji je u duhu njegove filozofije, jeste tvrdnja da subintencionalno objašnjenje predstavlja samo jednu novu jezičku igru. Međutim, šta je tu problematično? Sam Vitgenštajn smatra da se jezičke igre menjanju. Neke govorne prakse nestaju, neke nastaju. Psihoanalitička jezička igra može se videti kao proširenje svakodnevnog psihologije ili pak kao nešto suštinski novo, ali to ne menja bitno stvari. Poenta je da pojmovni okvir kojim se služi subintencionalni tip objašnjenja uvodi neke nove procese i entitete i da se govor o njima ne može redukovati na govor o entitetima i procesima koje pretpostavlja pojmovni okvir zdravorazumske psihologije.

Čini se da bi Vitgenštajn na ovom mestu bio prinuđen da ponovi svoje prethodne prigovore protiv psihoanalize, tačnije prva dva argumenta koja su izložena u ovom radu. Mogao bi možda tvrditi da i u ovom tumačenju Frojdovo učenje ostaje puka pojmovna revizija, a ne naučna disciplina koja otkriva nove činjenice. Međutim, kao što je već rečeno, decidan odgovor na ovakvu kritiku ne može se dati pre nego što se uzme u obzir sva relevantna klinička, kao i vanklinička, evidencija. Koliko je neki novi (naučni) pojmovni okvir uspešan utvrđuje se prevashodno empirijskim istraživanjem. Ovo bi, pak, moralo biti predmet nekog drugog rada. Mislim da na kraju ovog rada, pak, sa velikom sigurnošću možemo zaključiti kako Vitgenštajnova, prevashodno pojmovna, kritika Frojdove psihoanalize nema velikih izgleda za uspeh.

Filip Čukljević

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Literatura:

- Bouveresse, Jacques (1995), *Wittgenstein Reads Freud*, Princeton: Princeton University Press.
- Drury, Maurice O'Connor (1981), "Conversations with Wittgenstein", u R. Rhees, (prir.) *Ludwig Wittgenstein: Personal Recollections*, Oxford: Blackwell.
- Freud, Sigmund
 (1915), "The unconscious", u J. Strachey, (prir.) *Collected Papers vol. 4*, New York: Basic Books.
 (1925), "An Autobiographical Study", u J. Strachey, (prir.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, London: Hogarth, tom 20.
 (1937), "Constructions in Analysis", u J. Strachey, (prir.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, London: Hogarth, tom 23.
 (1947), *The Ego and the Id*, London: Hogarth Press.
 (1963), *Introductory Lectures on Psycho-Analysis*, London: Hogarth Press.
- Frojd, Sigmund
 (1979a), *Psihopatologija svakodnevnog života*, Novi Sad: Matica srpska.
 (1979b), *Tumačenje snova, I*, Novi Sad: Matica srpska.

- (1979c), *Tumačenje snova, II*, Novi Sad: Matica srpska.
- (1979d), *Uvod u psihoanalizu*, Novi Sad: Matica srpska.
- Gardner, Sebastian (2006), "The unconscious", u J. Neu (prir.), *The Cambridge Companion to Freud*, Oxford: Cambridge University Press.
- Govedarica, Milanko (2013), *Filozofija psihoanalize*, Beograd: Srpsko filozofsko društvo.
- Grinbaum, Adolf
 (1988), "Da li je frojdovska psihoanalitička teorija pseudo-naučna po Karl Poperovom kriterijumu razgraničenja?", u O. Savić (prir.), *Filozofsko čitanje Frojda*, Beograd: IIC SSOS.
- (1984), *The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique*, Berkeley: Univ. of California Press.
- (1993), *Validation in the Clinical Theory of Psychoanalysis: A Study in the Philosophy of Psychoanalysis*, Madison: International Univ. Press
- Habermas, Jirgen (1975), *Saznanje i interes*, Beograd: Nolit.
- Lear, Jonathan (2005), *Freud*, London: Routledge.
- Levine, Michael P. (prir.) (2000), *The Analytic Freud: Philosophy and Psychoanalysis*, London: Routledge.
- Levy, Donald (1996), *Freud Among the Philosophers*, London: Yale University Press.
- Malcolm, Norman (2001), *Ludwig Wittgenstein: A Memoir*, Oxford: Clarendon Press.
- Moore, George Edward (1993), "Wittgenstein's Lectures 1930–33", u L. Wittgenstein, *Philosophical Occasions, 1912–1951*, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Neu, Jerome (prir.) (2006), *The Cambridge Companion to Freud*, Oxford: Cambridge University Press.
- Pataki, Tamas (2000), "Freudian wish-fulfilment and sub-intentional explanation", u M. P. Levine (prir.), *The Analytic Freud: Philosophy and Psychoanalysis*, London: Routledge.
- Rhees, Rush (prir.) (1981), *Ludwig Wittgenstein: Personal Recollections*, Oxford: Blackwell.
- Savić, Obrad (1988), *Filozofsko čitanje Frojda*, Beograd: IIC SSOS.
- Smith, David Livingstone (1999), *Freud's Philosophy of the Unconscious*, Dordrecht: Springer-Science+Business Media.
- Strachey, James
 (1953–74), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works*, London: Hogarth.
- (1959), *Collected Papers vol. 4*, New York: Basic Books.
- Tauber, Alfred I. (2010), *Freud, The Reluctant Philosopher*, Princeton: Princeton University Press.
- Vitgenštajn, Ludvig (2008), *Predavanja i razgovori o estetici, psihologiji i religioznom verovanju*, Beograd: Clio.
- Wittgenstein, Ludwig (
 1988), *Wittgenstein's Lectures on Philosophical Psychology, 1946–1947*.
 New York: Harvester-Wheatsheaf.
- (1993), *Philosophical Occasions, 1912–1951*, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- (1997), *The Blue and Brown Books*, Oxford: Blackwell.
- (2001), *Lectures, Cambridge, 1932–1935*, New York: Prometheus Books.
- (2002), *Culture and Value*, Oxford: Blackwell Publishing.

Wittgenstein's Critique of Freud (Summary)

The aim of this paper is to present the critique that Ludwig Wittgenstein directs to the psychoanalytic theory of Sigmund Freud, as well as to critically evaluate its successfulness. At the beginning I will review some of the main arguments that Wittgenstein offers against this theory. First I will consider the argument that calls into question the psychoanalytic ontology and according to which there are significant problems in its conceptualization. Then I will deal with the critique which holds that the psychoanalytic method is problematic, primarily because it is allegedly unscientific. After this I will show the third argument that attacks Freud's assumption according to which phenomena such as dreams must have a certain essence. It will be shown that none of these arguments is entirely successful. Subsequently I will focus on the argument that is, according to some, the main Wittgenstein's argument and according to which Freud makes a mistake by not distinguishing the concepts of cause and reason. I will claim that psychoanalysis can be defended from this objection likewise. In order to show this, I will refer to the interpretation of Freud's teachings according to which the so-called subintentional explanations are used in psychoanalysis.

Keywords: psychoanalysis, science, mythology, causes, reasons, dreams, explanation